

УДК 811.161.2'38

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/61-2-29>

Тетяна НАУМОВА,

orcid.org/0000-0001-7161-004X

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри української мови та слов'янської філології

Приазовського державного технічного університету

(Дніпро, Україна) *filologtn@hotmail.com*

Людмила ПОНОМАРЬОВА,

orcid.org/0000-0001-9367-5645

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри української мови та слов'янської філології

Приазовського державного технічного університету

(Дніпро, Україна) *ludmila.ponomaryova@gmail.com*

**«ТІЛЬКИ ТУТ НЕ ТУЛА!» (МОВНІ ЗАСОБИ ВИРАЖЕННЯ
ОПОЗИЦІЙНОЇ ПАРАДИГМИ «МОСКОВІЯ – УКРАЇНА»
В ПОВІСТІ І. НЕЧУЯ-ЛЕВИЦЬКОГО «ХМАРИ»)**

У статті проаналізовано мовну творчість українського культурного діяча, класика української літератури Івана Нечуя-Левицького. Мовотворчість письменника в різні часи оцінювалась дослідниками по-різному. Причиною тому можуть бути певною мірою кон'юнктурні вимоги рядянських часів до дослідників мовного та літературного портрету письменника. Проте письменник є уважним дослідником етнокультурних та соціальних явищ, які мали місце в українському суспільстві другої половини XIX ст. У статті проаналізовано слововживання І. Нечуя-Левицького, зокрема мовні засоби творення опозиційної моделі «московія – Україна» на сторінках повісті «Хмари». Зображення в тексті художнього твору внутрішньої індивідуальної картини світу окремого героя змушує автора добирати притаманні окремому колективу мовців такі мовні засоби, які виконують відповідну функцію відображення об'єктивної чи суб'єктивної картини світу. Вивчення засобів її вираження зосереджено на лексико-семантичних фактах, граматичних моделях, стилістичних прийомах протиставлення й зіставлення, інтонаційному та емоційному забарвленні тощо. Колоритний словник індивідуального мововираження письменника змальовує яскраву картину конкретного історичного періоду в історії українського суспільства, яке вже тоді відчувало на собі тиск так званої «руської весни». Привертають увагу емоційно насичені прикметникові й дієслівні форми, які вибудовують картину несумісності двох світів «чужого» – московії і «свого» – України. Яскравим протиставленням до мовного портрета цивілізованої та освіченої людини є емоційно виразні, змістовні мовні описи портретів московських зайд-попів. Етнокультурний зріз у межах протиставлення «свій-чужий», «московія-Україна» яскраво прослідковується в діалогах героїв, у їх емоційно насичених репліках. У повісті «Хмари» І.С. Нечуй-Левицький окреслив морально-етичні, національно-патріотичні і духовні маркери, притаманні росіянам і українцям у межах опозиційної моделі «московія-Україна», вираженої лексичними, морфологічними, фразеологічними мовними засобами.

Ключові слова: мова творів, мовотворчість, слововживання, емоційність, експресивність, мовні маркери.

Tetiana NAUMOVA,

orcid.org/0000-0001-7161-004X

Candidate of Philological Sciences,

Associate Professor at the Department of Ukrainian Language and Slavic Philology

Priazovskyi State Technical University

(Dnipro, Ukraine) *filologtn@hotmail.com*

Ludmila PONOMARYOVA,

orcid.org/0000-0001-9367-5645

Candidate of Philological Sciences,

Associate Professor at the Department of Ukrainian Language and Slavic Philology

Priazovskyi State Technical University

(Mariupol-Dnipro, Ukraine) *ludmila.ponomaryova@gmail.com*

“ONLY THIS IS NOT TULA!” (LINGUISTIC MEANS OF EXPRESSING THE OPPOSITION PARADIGM ‘MUSCOVY-UKRAINE’ IN IVAN NECHUI-LEVYTSKYI’S NOVEL “CLOUDS”)

The paper analyses the linguistic creativity of the Ukrainian cultural figure, classic author of Ukrainian literature Ivan Nechui-Levytskyi. The writer's linguistic creativity has been assessed by researchers in different ways at different times. The reason for this may be, to some extent, the policy of the Soviet times towards researchers of the writer's linguistic and literary portrait. Nevertheless, the writer is an attentive researcher of ethno-cultural and social phenomena that took place in Ukrainian society in the second half of the nineteenth century. The article analyses Ivan Nechui-Levytskyi's use of language, in particular, the linguistic means of creating the opposition model 'Muscovy-Ukraine' in his novel "Clouds". The depiction in the text of a work of fiction of an individual character's inner individual worldview forces the author to select language means inherent in a particular group of speakers that perform the appropriate function of reflecting an objective or subjective worldview. The study of the means of its expression focuses on lexical and semantic facts, grammatical models, stylistic techniques of contrast and comparison, intonation and sentiment, etc. The colorful vocabulary of the writer's individual linguistic expression paints a vivid picture of a specific historical period in the history of Ukrainian society, which was already experiencing the pressure of the so-called "Russian Spring". The emotionally charged adjectival and verbal forms that build a picture of the incompatibility of the two worlds: the "foreign" – Muscovy and the "native" – Ukraine, are noteworthy. A vivid contrast to the linguistic portrait of a civilized and educated person is the emotionally expressive, meaningful linguistic descriptions of the portraits of Moscow priests. The ethno-cultural section within the opposition "friend or foe" and "Muscovy-Ukraine" is clearly seen in the characters' dialogues and in their emotionally charged remarks. In his novel "Clouds", Ivan Nechui-Levytskyi outlined the moral, ethical, national-patriotic, and spiritual markers inherent in Russians and Ukrainians within the opposition model of Muscovy-Ukraine, expressed by lexical, morphological, and phraseological linguistic means.

Key words: language of works, language formation, word usage, emotionality, expressiveness, language markers.

Постановка проблеми. Метою будь-яких лінгвістичних досліджень художнього тексту є цілісний опис картини світу окремої нації крізь призму її мови, у структурі якої відбито світоглядні позиції узагальненого індивіда, його інтерпретація навколишнього світу та окреме до нього ставлення. Такий аналіз сприяє виявленню національних маркерів власне самого процесу розуміння фундаментальних філософських та етичних категорій окремим етносом, а також глибшому розумінню специфіки реалізації досліджуваного матеріалу в системі мови в цілому. Зображення в тексті художнього твору внутрішньої індивідуальної картини світу окремого героя змушує автора добирати притаманні окремому колективу мовців такі мовні засоби, які виконують відповідну функцію відображення об'єктивної чи суб'єктивної картини світу. Вивчення засобів її вираження зосереджено на лексико-семантичних фактах, граматичних моделях, стилістичних прийомах протиставлення й зіставлення, інтонаційному та емоційному забарвленні тощо.

Яскравим прикладом змалювання двох протилежних етнічних картин світу – *московії та України* – є повість Івана Нечуя-Левицького «Хмари». Мовотворчість письменника в різні часи оцінювалась дослідниками по-різному. Причиною тому можуть бути певною мірою кон'юнктурні вимоги рядянських часів до дослідників мовного та літературного портрету письменника. Проте якими б не були оцінки мовотворчості митця, сьогодні, в умовах російсько-української війни, варто знову звер-

нутись до аналізу мовної тканини повісті «Хмари», аби проаналізувати ті перестороги майбутнім поколінням, які автор доволі відверто висловлював у непрості для українського слова часи.

Аналіз досліджень. Мову художніх творів І. Нечуя-Левицького студіювали свого часу: Г.П. Іжакевич (Іжакевич, 1958: 435), О.Г. Муромцева (Муромцева, 2008: 149), Л.І. Мацько (Мацько, 2009: 239), Н.Я. Дзюбишина-Мельник (Дзюбишина-Мельник, 1990: 55). 2013 року в Інституті української мови НАН України вийшов збірник «Культура слова», присвячений мовотворчості українського культурного діяча, класика української літератури Івана Нечуя-Левицького. Видання містить наукові розвідки про значення митця слова як теоретика, творця літературної мови, майстра художньої оповіді, пейзажотворення тощо. Так С.Я. Єрмоленко розглядає етнокультурний і соціальний зміст художньої оповіді Івана Нечуя-Левицького на прикладі повісті «Причепа», наголошуючи на таких особливостях твору, як національно марковані засоби діалогічного спілкування, український гумор, дотепна гра слів. Авторка робить висновок, що «джерела мови І. Нечуя-Левицького – це фольклор, народнорозмовна стихія, в якій спостерігаємо помітний вплив на українську мову польської, а також мова сучасної йому української інтелігенції» (Єрмоленко, 2013: 6).

Діалектне джерело мови прози Нечуя-Левицького досліджував Євген Пилипенко (Пилипенко, 2011: 19). Аналізуючи рукописи письменника, автор робить висновок щодо характерних рис

середньоаддніпрянського говору мови прозових творів І. Нечуя-Левицького, зумовленості ідіолекту письменника питомим мовним оточенням. Спостереження над мовою творів Нечуя-Левицького дало підстави досліднику стверджувати, що різні варіанти використання однакових мовних одиниць у творах письменника – свідомий вибір автора, який було продиктовано тодішніми мовними нормами мешканців Наддніпрянщини, до яких належав і сам І. Нечуй-Левицький.

Ґрунтовний аналіз мови творів письменника маємо в численних публікаціях, а також у дисертаційному дослідженні Мялковської Л.М. «Мовотворчість І. С. Нечуя-Левицького в контексті історії української літературної мови другої половини XIX – початку XX ст.» (Мялковська, 2020: 2). За визначенням самої дослідниці, зазначена праця – це «це новаторське дослідження, у якому запропоновано комплексний підхід до оцінки значення мовотворчості І. С. Нечуя-Левицького в історії української літературної мови» (Мялковська, 2020: 2). Мялковська Л. наголошує на тому, що колоритна мова Нечуя-Левицького стала одним з джерел укладання загальномовних словників, аналіз мовної тканини його творів «дав змогу змодельовати національно-мовний простір українського суспільства другої половини XIX – початку XX ст., в якому письменник зосередив увагу на образі європейського українця-інтелегента» (Мялковська, 2020: 382).

Мета запропонованої розвідки полягає в тому, щоб проаналізувати мову І. Нечуя-Левицького у змалюванні ціннісних категорій соціокультурної парадигми «московія» – «Україна» в повісті «Хмари».

Виклад основного матеріалу. Творча особистість Івана Нечуя-Левицького завжди привертала увагу дослідників як літератури, так і мови, подаючи при цьому доволі строкату полеміку щодо оцінки його творів. Письменник увійшов у літературу в той час, коли в українському суспільстві накіпїли питання національної ідентифікації, визначення свого, українського місця на інтелектуальних та духовних теренах російської імперії кінця XIX ст. Дуже яскраво письменник виявив ці проблеми у так званих інтелектуально-інтелегентних творах, до яких можемо віднести й повість «Хмари», опубліковану 1874 року, і в якій він змалював героя-українофіла – людину, що присвятила життя просвіті себе й просвіті інших. Але перш, ніж вивести на сторінки повісті свого героя, автор подає розлогу картину-характеристику двох світів – росії-московії з її імперськими цінностями та України з її проблемами збереження культур-

ного насліддя, усвідомлення історичної місії і, як наслідок, розмитості кордонів своєї національної ідентифікації. Звісно, виникає відчуття, що над текстом свого часу таки активно попрацювало не одне цензорське перо, але це швидше аспект досліджень для літературознавців.

Колоритний словник індивідуального мововираження письменника змальовує читачеві яскраву картину конкретного історичного періоду в історії українського суспільства, яке вже тоді відчувало на собі тиск так званої «руської весни». Від перших рядків повісті автор послідовно вибудовує опозицію *росіянин – українець*. Так, силу величчя й святості Києва змальовано пейзажними описами, щедро пересипаними колоритними означеннями й поетичними порівняннями – *Перед ними за Дніпром з'явилась чарівнича, невимовно чудова панорама Києва. На високих горах скрізь стояли церкви, дзвіниці, неначе свічі палали проти ясного сонця золотими верхами* (Нечуй-Левицький, 2001: 152). Це картина, яку бачить сам автор. Вона для нього є сакральною, глибиною, тому він не шкодує мовних фарб для образних, естетично насичених картин: *Всі гори були ніби зумисне завітчані зеленими садками й букетами золотoverхих церков, їх завітчала давня невмираюча українська історія, неначе рукою якогось великого артиста...* (Нечуй-Левицький, 2001: 152). Натомість внутрішнє, так само глибоке сприйняття прочанами споконвічного Києва, письменник відтворює нанизуванням дієслів, які аж ніяк не спрощують найщирішої поваги, безмежної шани до святого міста: *Всі богомольці, побачивши Київ, падали навколішки, хрестились, молились і били поклони* (Нечуй-Левицький, 2001: 152). Іншу картину змальовує Нечуй-Левицький, коли описує тульських семінаристів, які йшли, а не їхали на прощу «до самого Києва», бо гроші, що їм було видано на поштових коней вони вирішили витратити на інші справи. Привертають увагу так само емоційно насичені дієслівні форми, які наче вибудовують початкову картину несумісності двох світів, яка знайде свій розвиток далі на сторінках повісті: *Стаючи коло корчом на спочинок, вони гуляли й пили й товаришів поїли. Останні поштові гроші вони пропили в Броварах, недалеко од Києва, хрестячись і молячись до синіх святих київських гір, на котрих білили церкви й дзвіниці, блищали проти сонця золоті хрести й бані церков. Хоч далека, зате ж весела була їм дорога до Києва! Забачивши святий Київ, вони зареклися більше пити, щоб вступити по-християнській до святого міста* (Нечуй-Левицький, 2001: 152). Тульські семінаристи, які

«скидались на великоруських робітників або крамарів-коробейників», не стали вклонятися величі святого міста, як це робили пересічні прочани, а «[...] пішли прямо на гору до Лаври. Умившись і трохи прибравшись, вони **пішли на поклін до митрополита, свого земляка. Митрополит вийшов до них, і вони всі **впали** йому в ноги й **поцілували** його в руку» (Нечуй-Левицький, 2001: 152). Рабське пристосуванство, кумівство, митрополит-земляк – все це безпомилково визначає майбутню місію цих зайд-семінаристів. Так, вони прийшли завойовувати духовний фронт. Через діалогічні репліки митрополита автор розкриває ментальну сутність тульських семінаристів і майбутніх духівників: *Та глядіть, не мажете чобіт дьогтем, не мажете голови смердючою оливою, як будете свататись, бо за вас тутешні попівни ще й не підуть* (Нечуй-Левицький, 2001: 153).**

Мовні описи росіян весь час контрастують із описами українців. Наприклад, для зображення свого героя Воздвиженського письменник добирає семантично «важкі» лексеми, увиразнюючи їх експресивно маркованими порівняннями чи суфіксами суб'єктивної оцінки: *Ох, який же ти **здоровий, як ведмідь!** Які в тебе **ручиська, ножиська, плечища!** Аж **страшно** дивитись! Мабуть, басом співаєш? // – **Басом, ваше високопреосвященство, – гукнув студент і справді **страшним басом.** Студенти розступились, і **великий, як обеліск,** студент стояв між двома рядами прямо проти митрополита. – Степан **Воздвиженський, ваше високопреосвященство, – знов **загримів** він, аж луна пішла по великих покоях митрополита. **Воздвиженський, великий, як верства, міряв хату широченними ступенями, розпустивши крилами** поли свого замазаного халата** (Нечуй-Левицький, 2001: 153). Загальний портрет «великорусів» письменник увиразнює описовими прикметниками, які підкреслюють грубу, невідразу, дещо дикунську натуру й зовнішність: *Тут [...] можна було побачити **широкі шиї й сірі очі великорусів** Вони [українці] стояли далеко вище од інших, навіть розвиттям розуму, і виглядали паничками й європейцями між **грубими великорусами** (Нечуй-Левицький, 2001: 154). Натомість українців змальовано зовсім іншими мовними фарбами. У таких описах переважає лексика позитивного забарвлення. Письменник використовує традиційні описи українців, взяті ним з багатого народнорозмовного джерела: вдягнутий – чистенько, причесаний – гладенько, лице – рум'яне; вищий ступінь порівняння прикметників емоційно насичує номінативні лексеми-маркери *панички, європейці*, які вибудовують асоціативну****

протиставну ментальну парадигму з *грубими великорусами*: *Українець, **гладенько причесаний, чисто убраний, сидів коло свого столика й писав. [...] рум'яні лиця** українців. Студенти з України й Білорусії були **цивілізованіші, делікатніші.** Вони **стояли далеко вище од інших,** навіть розвиттям розуму, і виглядали **паничками й європейцями** між **грубими великорусами** (Нечуй-Левицький, 2001: 153). Показово, що для автора є важливим підкреслити зв'язок України з європейськими культурними надбаннями, бо за часів Нечуя-Левицького *європейцями* вважали людей високої культури й освіченості. Яскравим протиставленням до портрету цивілізованої та освіченої людини є не дуже емоційно виразне, але змістовне зауваження автора щодо туляка: *Незабаром усі побачили, що **Воздвиженський і лапландець не дуже любили поважати право власності.** Право особистої території, право на самовизначення, право на власну думку – заперечення цих культурно-цивілізаційних маркерів І. Нечуй-Левицький чітко окреслив у характері росіянина з притаманною українцям тактовністю – *не дуже любили.* Проте змальована письменником далі на сторінках твору сцена спалювання росіянином української книжки остаточно утворює читача в нездатності великорусів досягнути цивілізаційні норми життя, в їхньому небажанні сприймати іншу культуру й збагачуватись нею, наявності у росіян шовіністичної ідеології панування одного народу над іншим. Автор починає описувати сцену спокійними фарбами, навіть з легкою іронією – *взяв у руки, почав читати, дуже чудно й смішно.* Розгортаючи ситуативний контекст далі, прослідковуємо поступову зміну емоційної тональності, з'являються стилістично марковані дієслова й іменники з негативно-оцінною семантикою, увиразнені сталими словосполученнями: *Воздвиженський **взяв у руки збірник українських пісень і почав читати голосно, дуже чудно й смішно** перевертаючи слова на руський лад. його лоб зморщився. Було знати, що йому українське слово в книжках, в літературі дуже й дуже не подобалось! Він читав далі, і його **брала злість.** – **І пишуть же чортзна-що!** І записують те, що треба б зовсім скасувати, **вигубити з корінням і насінням,** – промовив **Воздвиженський.** Його **широке й плісковате лице почервоніло.** Він **схпився** з місця, **налапав** цілу коробочку сірничків, **тернув** цілою коробочкою об дверці **груби, другою рукою **ухопив** збірник і **вкинув** у грубу, розгорнувши книжку й **посипавши її листки** огняним дощем. **Листки **зашикарчали** й **спалахнули** полум'ям.** **Дашкович не стерпів, одняв од його*******

книжку. – *Що це з тобою сталося?! – крикнув він* (Нечуй-Левицький, 2001: 233). Ситуативно центричними й емоційно ємкими в мовному моделюванні цього епізоду є дієслова, що наче градаційно нанизуються на вістря розгортання конфлікту: *почав читати – лоб зморщився – лице почервоніло – схопився – налапав – ухопив – викинув – листки зашкварчали – спалахнули*.

Перші головні герої, яких письменник яскраво змальовує на початках повісті – туляк-великорус *Воздвиженський* як представник *московії* і черкасець *Дашкович* як представник *України* – весь час перебувають у векторній системі протиріч, попри те, що вони наче й товаришують згодом. Етнокультурне протиставлення цих персонажів яскраво прослідковується в їх портретному описі: *Дашкович був чистий черкасець: високий, рівний, з дужими плечима, с козацькими грудьми, з розкішним темним волоссям на голові. В його було лице повне з високим і широким одслоненим чолом. Брови лежали низько й рівно над карими ясними, чималими очима. Чималі рум'яні губи були складені цілком і навіть трохи сердито. Його погляд, виявляючий розум і тям, був твердий, спокійний. [...] Його рушення, його хода – все було поважне. Він ступав кожною ногою, ніби думаючи, як треба ступить, все ходив задумавшись. А як було сяде чи стане, згорнувши руки і спокійно дивлячись, його постава була така картинна, хоч малою на полотні* (Нечуй-Левицький, 2001:158). Скільки поваги й любові до українця виявив автор у цьому описі: кожен прикметник чи дієслівна форма, фольклорні моделі порівняння просякнуті прозорістю, широтою авторської уяви в естетизації людини культурної, вихованої, врівноваженої і мислячої. Інший опис маємо для *Воздвиженського*: *Воздвиженський, при великому зрості, був неповертайло. Його кругла голова з широким круглим «париком», ясним, мов коноплі, його широке чоло і при йому куций ніс і тупо одрізане підборіддя – усе те було дуже не в пропорції з огрядною постаттю* (Нечуй-Левицький, 2001: 158). Усе в цьому словесному портреті являє читачам особу без достойного виховання, яка не може поводитися належним чином. Стилiстично навантаженими в цьому мікротексті виступають номінація *неповертайло*, та характеристичні ознакові словосполучення *кругла голова, круглий «парик», широке чоло, куций ніс, обрізане підборіддя*. Читаємо далі: якщо *Дашкович любив чистоту*, то *Воздвиженський [...] перевертав все на його* (Дашковича) *ліжку догори дном. [...] звав за це Воздвиженського туляком-подляком. Таке прізвище за туляком зосталося і до цього часу, бо*

затвердилося після того дуже поганою репутацією (Нечуй-Левицький, 2001: 152). Два герої – два образи, два світи. Мовний портрет великоруса *Воздвиженського* автор змальовує лексемами негативно-оцінного плану – *на утренью ходив нишком*, українців називав *ляхами*, натура його – *нецеремонна, вдача – деспотична*, *ходить, неначе сам один в хаті*, на його неприбраному ліжку *лежало все гніздом*, на столі *в його валялось усе, пив більше над усіх*, жінка для нього – *піддана*, а він – *голова в домі*. Такими короткими фрагментарними описами І. Нечуй-Левицький створив узагальнений образ північного зайди, що прийшов духовно «виховувати» українців. Проте, будучи таким необтесаним і безкультурним *туляком-подляком*, *Воздвиженський* зміг таки в культурному товаристві семінаристів обтесатися, але *трохи тільки зверху* – глибинна нецивілізована сутність *туляка* залишалась прихованою і незмінною. В образі *Воздвиженського* простежуються наскрізні риси імперської *московії-росії*. Нічого не змінилося й дотепер. Стосунки *Воздвиженського* й *Дашковича* – це одвічні неприязні стосунки між росіянами й українцями, які І. Нечуй-Левицький майстерно схарактеризував емоційно ємким дієсловом *гризтись* – сваритися, сперечатися з ким-небудь, один з одним (СУМ, 1970–1980), бо серед усього семінарійського товариства, *тільки українець гризся з ним* (*Воздвиженським*) *щовечора, лаявсь і трохи не бивсь* (Нечуй-Левицький, 2001: 156).

Мовні портрети *Воздвиженського* й *Дашковича*, як представників двох різних ментальних картин світу, особливо увиразнюються на тлі авторських роздумів у межах опозиційної моделі «своє/чуже». Стилiстично навантажений прикметник *чуже* формує навколо себе лексико-семантичне поле із центральною семою 'ворог' – саме так сприймаються автором тогочасні порядки та правила, що панували в Братських монастирі. Показовим є те, що прикметники *чужий* і *великоруський* в одному контексті виявляють себе як абсолютні синоніми з негативною оцінкою, найвищий ступінь якої особливо гостро сприймається на тлі позитивно оцінних словосполучень із семою 'своє': *московський язик – співуча, м'яка розмова українська; давня славна академія, в якій панують чужий великоруський дух, чужа наука, чужий язик, чужі люде з чужої далекої сторони*. Завершальним акордом, в якому Нечуй-Левицький сконцентрував увесь свій біль і розпач, є традиційний для нього прийом дієслівної градації, нанизування на вістря емоційності психологічно важких дій: [Чужі люди] *нагнані бог зна звідкіль, щоб загнати ще глибше в землю нашу старовину*

і новину і **поховати** її навіки (Нечуй-Левицький, 2001: 152). Етнокультурний зріз у межах протиставлення «свій–чужий», «московія–Україна» яскраво прослідковується в діалогах героїв, у їх емоційно насичених репліках:

– Куди-то оце нас порозсилають, як ми скінчимо курс, – промовив Дашкович.

– Я зостанусь тут, у Києві, – одрізав Воздвиженський.

– А в Тулу не хочеш? – крикнули усі.

– Не хочу! – одказав Воздвиженський.

– Але ж там гарно! – промовили усі, сміючись.

– То що, що гарно! Я зостанусь тут, на Україні, і в Києві; і ожениюсь тут! – додав Воздвиженський. – А ти, хохле, катай до Тули! (Нечуй-Левицький, 2001: 165).

Показово є впевненість туляка Воздвиженського, підкреслена автором влучним дієсловом *одрізав*, – він неодмінно має зостатись в Києві, і закріплює свої наміри реплікою із конотацією зверхності, господського волевиявлення: *А ти, хохле, катай до Тули!* Про ту ж таки Тулу говорить і митрополит, коли зустрічається зі своїми туляками-земляками: *Тільки тут не Тула!* (Нечуй-Левицький, 2001: 153). В його короткій, але змістовно глибокій репліці Нечуй-Левицький закодував усі майбутні конфлікти, через які доведеться пройти українцям у виборюванні свого

права на «своє» з нецивілізованим, некультурним, деспотичним і нахабним ворогом. Топонім *Тула*, крім того, що він змістовно дуже тісно пов'язаний з «чужим» образом головного героя, вибудовує в тексті повісті лексичні ряди, об'єднані спільними семами 'чужий', 'ворог' у векторному протиставленні до 'свій': *тульські семінаристи, московський дух, північне покоління, російське царство, великоруський Синод, кацапські поти / українська пісня, невмираюча українська історія, демократична українська церква.*

Висновки. Отже, у повісті «Хмари» І.С. Нечуй-Левицький окреслив морально-етичні, національно-патріотичні і духовні маркери, притаманні росіянам і українцям у межах опозиційної моделі «московія–Україна», виражені лексичними, морфологічними, фразеологічними мовними засобами. Активне використання письменником народнорозмовної і сучасної йому писемно-літературної практики фіксує індивідуально-авторські мовні одиниці для формування лексико-семантичного поля 'своє'/'чуже', 'ворог'/'друг', серед яких переважно використовуються іменники і прикметники, а також дієслова, що в межах контексту можуть вибудовувати синонімічні, антонімічні моделі, або у функції зіставлення увиразнювати емоційно-експресивне забарвлення окремої характеристичної лексеми чи номінації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Дзюбишина-Мельник Н. Я. Синтаксичний почерк І. С. Нечуя-Левицького. *Культура слова*. Київ, 1990. № 39. С. 55–59.
2. Єрмоленко С. Етнокультурний та соціальний зміст художньої оповіді Івана Нечуя-Левицького. *Культура слова*. Київ, 2013. № 79. С. 6–15.
3. Їжакевич Г. П. Мова творів І. Нечуя-Левицького. *Курс історії української літературної мови*. Київ : Вид-во АН УРСР, 1958. Т. 1 (Дожовтневий період). С. 435–455.
4. Мацько Л. Художня мовотворчість і наукова діяльність І. Нечуя-Левицького в історії української літературної мови. *Українська мова в освітньому просторі*. Київ : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2009. С. 239–249.
5. Муромцева О. Іван Нечуй-Левицький в історії української літературної мови. *З історії української літературної мови*. Харків, 2008. С. 149–161.
6. Мялковська Л. М. Мовотворчість І. С. Нечуя-Левицького в контексті історії української літературної мови другої половини XIX – початку XX ст. *Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису*. Київ, 2020. 772 с.
7. Нечуй-Левицький Іван. Кайдашева сім'я. Хмари. Київ : Наук. думка, 2001. 504 с.
8. Пилипенко Є. М. Діалектне джерело мови прозових творів Івана Нечуя-Левицького : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Київ, 2011. 19 с.
9. Словник української мови : в 11 т. К. : Наук. думка, 1970–1980. Т. 1–11. URL: <http://sum.in.ua/s/ghryztysja>

REFERENCES

1. Dziubyshyna-Melnyk N. Ya. Syntaksychnyi pocherk I. S. Nechuia-Levytskoho [Syntactic handwriting of I.S. Nechuy-Levytskyi]. *Kultura slova*. Kyiv, 1990. Vyp. 39. S. 55–59. [in Ukrainian].
2. Jermolenko S. Etnokulturnyi ta sotsialnyi zmist khudozhnoi opovidi Ivana Nechuia-Levytskoho. [Ethnocultural and social content of Ivan Nechuy-Levytskyi's artistic narrative]. *Kultura slova*. Kyiv, 2013. №. 79. S. 6–15. [in Ukrainian].
3. Izhakevych H. P. Mova tvoriv I. Nechuia-Levytskoho. [The language of the works of I. Nechuy-Levytskyi]. *Kurs istorii ukrainskoi literaturnoi movy*. Kyiv : Vyd-vo AN URSR, 1958. T. 1 (Dozhovtnevyyi period). S. 435–455. [in Ukrainian].
4. Matsko L. Khudozhnia movotvorchist i naukova diialnist I. Nechuia-Levytskoho v istorii ukrainskoi literaturnoi movy. [Artistic language creation and scientific activity of I. Nechuy-Levytskyi in the history of the Ukrainian literary language]. *Ukrainska mova v osvithnomu prostori*. Kyiv : Vyd-vo NPU im. M. P. Drahomanova, 2009. S. 239–249. [in Ukrainian].

5. Muromtseva O. Ivan Nechui-Levytskyi v istorii ukrainskoi literaturnoi movy. Z istorii ukrainskoi literaturnoi movy. [Ivan Nechuy-Levytskyi in the history of the Ukrainian literary language]. Kharkiv, 2008. S. 149–161. [in Ukrainian].
6. Mialkovska L. M. Movotvorchist I. S. Nechuia-Levytskoho v konteksti istorii ukrainskoi literaturnoi movy druhoi polovyny XIX – pochatku XX st. [Linguistic work of I. S. Nechuy-Levytskyi in the context of the history of the Ukrainian literary language of the second half of the 19th – early 20th centuries]. *Kvalifikatsiina naukova pratsia na pravakh rukopysu*. Kyiv, 2020. 772 s. [in Ukrainian].
7. Nechui-Levytskyi Ivan. Kaidasheva simia. Khmary. [Kaidash family. Clouds]. Kyiv : Nauk.dumka, 2001. S. 504. [in Ukrainian].
8. Pylypenko Ye. M. Dialektne dzherelo movy prozovykh tvoriv Ivana Nechuia-Levytskoho [The dialectal source of the language of Ivan Nechuy-Levytskyi's prose works] : *avtoref. dys. ... kand. filol. nauk* : 10.02.01. Kyiv, 2011. 19 s. [in Ukrainian].
9. Slovnyk ukrainskoi movy: v 11 t. [Dictionary of the Ukrainian language: v 11 t.]. Kyiv : Nauk. dumka, 1970–1980. T. 1–11. URL: <http://sum.in.ua/s/ghryztysja>